

Diana Duchoňová

„O svoje zdravie maj usilovnú starosť“ Prevenca a liečba chorôb na esterházyovskom dvore v 17. storočí¹

Abstract: *The article deals with the treatment and prevention of diseases in the court of one of the highest-ranking Hungarian aristocrats of 17th century - Palatine Mikuláš Esterházy (1583-1645). Esterházy belong to the most distinguished figures in early modern Hungary, he managed to earn the title of Palatine, the highest representative of the country, and this post he held for 20 years (1625-1645). The study will focus on health care on his court and not just about his family, but all the courtiers, which oversaw the court master whose responsibilities were in this area given by written instruction. Extremely popular among aristocrats were bath cures in thermal spas that were required not only for therapeutic purposes, but also for relaxation reasons. Spa visits were also a place of various sociability events and entertainment.*

Key words: *Mikuláš Esterházy – Palatine – diseases – health care – spa – 17th century*

Tak rozumiem z tvojho listu, že ste všetci zdraví, čo rád počujem...nech dá Boh, aby som vás mohol v zdraví vidieť...“ takýmito slovami začínal svoje listy manželke a rodinným príslušníkom palatín Mikuláš Esterházy.² Neboli to len zdvorilostné frázy, ale tie slová mali aj svoj konkrétny obsah. V Uhorsku 17. storočia, v čase opakujúcich sa protihabsburských povstaní, osmanského ohrozenia, s tým spojených pustošení, rabovačiek, epidémií či požiarov existovala oprávnená obava o život a zdravie vo všetkých vrstvách obyvateľstva, nevynímajúc aj tú najurodzenejšiu, aristokraciu. Bohatá korešpondencia medzi šľachtickými rodmi mala medziiným za úlohu aj oboznamovanie sa s momentálnym zdravotným stavom pisateľa či adresáta. Zachovala sa tak zaujímavá mozaika osobných postrehov, liečebných postupov, rád a rôznorodých informácií, ktoré predstavujú vítaný prameň tohto spektra každodenného života šľachty.

1 Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0063/12 pod názvom Miesto a úloha palatínskeho úradu v politickom systéme Uhorska v období raného novoveku“ a projektu SAV: CE SDDE Slovenské dejiny v dejinách Európy

2 Lajos MERÉNYI. Eszterházy Miklós újabb levelei Nyári Krisztinához, in: Történelmi Tár, Első közlemény, 1901, s. 356, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 29. august 1624. Viedeň. Išlo o listy adresované druhej manželke M. Esterházyho Kristíne Nyáryovej. Palatín bol v období novoveku zástupcom panovníka, teda po panovníkovi najvyššie postavenou osobou v Uhorsku.

V našom príspevku sa zameriame na liečenie a prevenciu chorôb na dvore jedného z najvyššie postavených uhorských aristokratov 17. storočia, palatína Mikuláša Esterházyho.³ Prameňom k organizácii zdravotnej starostlivosti na jeho dvore sa stali rôzne vyúčtovania a predovšetkým už spomínaná korešpondencia, v ktorej sa dá sledovať záujem palatína o zdravotný stav rodinných príslušníkov a zachytáva aj inštrukcie na riešenie vzniknutej situácie.

Na zdravotnom stave aristokratov sa veľmi často odzrkadľovala predovšetkým zlá životospráva, najmä sústavná konzumácia mäsa a pitie vína, ktorá spôsobovala dnu (podagru) a iné choroby zažívacieho traktu. Spomínané choroby sa snažili liečiť rôznymi liečivými prípravkami, keď už medicínske znalosti nedokázali účinne pomôcť, poslednou nádejou na zmiernenie symptómov rôznych ochorení boli kúpele.

Mikuláš Esterházy sa vo svojich listoch manželke často ponosoval na rôznorodé bolesti, ktoré ho trápili. „*Trpím obrovskou bolesťou zubov, už tri dni mám horúčky, od veľkého počtu liekov, ktoré užívam dva týždne ledva chodím a nemám síl, aj teraz som ešte slabý...*“⁴ Horšie to bolo vtedy, keď rôznorodé ochorenia zasiahli celú rodinu. „*V predchádzajúcich dňoch bol chorlavý môj manžel [Mikuláš Esterházy], syn Ladislav mal kiahne a ešte sa úplne nevyviečil...*“, spomínala Kristína Nyáryová (1604-1641) v liste Barbore Pongráczovej, manželke Františka Révayho, pritom ona sama priviedla v tom čase na svet syna Michala.⁵

3 Mikuláš Esterházy premyslenou politikou podpory Habsburgovcov a vďaka veľmi výhodným dvom manželstvám (Uršula Dersffyová, Kristína Nyáryová) sa zaradil medzi najbohatšie a najvýznamnejšie osobnosti danej doby. V roku 1613 získal barónsky titul, v roku 1618 bol vymenovaný za kráľovského dvornajstra. Kariéra sa uspokojivo vyvíjala aj pri nadobudnutí uhorských funkcií. Od 6. októbra 1617 vystupoval ako berežský župan, o rok neskôr už figuroval ako kráľovský radca a zvolenský župan. Na korunovácii Ferdinanda II. ho 1. júla 1618 ako prvého z barónov pasovali za rytiera zlatej ostrohy. Počas Bethlenovho povstania vďaka početným diplomatickým a vojenským službám si posilnil svoje postavenie, v rokoch 1619 až 1621 bol viackrát kráľovským komisárom na rokovaniach so sedmohradským kniežatom. V nasledujúcom roku sa po šopronskom sneme okrem získania funkcie krajin-ského sudcu, stal aj komorníkom Ferdinanda II. a hlavným kapitánom preddunajského a banského kapitanátu. V nasledujúcom roku, sa už 1. januára 1626 stal županom Šopronskej stolice a 10. augusta získal grófsky titul. K vzostupu rodu Esterházy pozri: Géza PÁLFFY, *Der Aufstieg der Familie Esterházy in die ungarische Aristokratie*, in: Wolfgang Güntler - Rudolf Kropf (Hrsg.), *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Band 128, 28. Schlaininger Gespräche. Eisenstadt 2009, s. 13-46; Géza Pálffy, *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16-17. század fordulóján*. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése, in Századok, 2009, 143. évfolyam, 4. szám, s. 853-882, k jeho politike István HILLER, *Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645*. Wien-Köln-Weimar 1992.

4 Slovenský národný archív, Ústredný archív rodu Erdődy, Korešpondencia, listy adresované Gabrielovi Erdődymu (ďalej len SNA, ŪA Erdődy), krabica č. 120 (ďalej len kr. č.), list Mikuláša Esterházyho Gabrielovi Erdődymu, 20. október 1640, Šintava.

5 Slovenský národný archív, Spoločný archív rodu Révay (ďalej len SNA, SA Révay), Korešpondencia, Rôzne 1601-1642, kr. č. 92, list Kristíny Nyáryovej Barbore Pongráczovej, 16. marec 1632, Eisenstadt.

Mikuláš Esterházy sa snažil usmerňovať správanie a životosprávu na dvore a v rodine formou inštrukcií pre služobníctvo resp. formou napomenutí a poučení synovi. Inštrukcie a napomínania patria medzi ten typ prameňov, ktorý nám umožňuje aszda najviac vykresliť a priblížiť život na aristokratickom dvore. Predstavujú na jednej strane určitý „ideál“ noriem spoločenského správania, na druhej strane sú reflexiou určitých zvyklostí, prežitých skúseností a zaužívanej praxe v konkrétnom priestore. Podobne ako iné normotvorné pramene vychádzajú z uhorského zvykového práva a jeho základnej premisy, že žiadna norma nemôže byť bez odrazu v zaužívaných a praktizovaných zvykoch. Spomínané pramene tak stoja na rozhraní medzi ideálom a realitou.

Všetky inštrukcie Mikuláša Esterházyho synovi Štefanovi boli postavené do troch základných rovín: duchovnej, morálnej a vzdelanostnej. Pretože vznikali postupne, ich obsah sa prispôboval veku a schopnostiam prvorodeného syna. Syn popredného aristokrata krajiny mal ovládať základné postuláty, ktoré predstavovali ideál dvorského správania sa nielen na uhorských, ale aj zahraničných dvoroch. „*O svoje zdravie maj usilovnú starosť, správaj sa striedmo v jedle a pití, vyvaruj sa alkoholizmu a hýreniu, aby si neupadol do vážnej choroby,*“ v tejto vete sú hádam zhrnuté všetky odporúčania zo strany otca týkajúce sa zdravia.⁶

Zabezpečenie pokračovania rodu patrilo medzi základné povinnosti každého aristokrata, ale bolo potrebné dožiť sa aspoň sobáša. Zdravotné ťažkosti mohli skomplikovať splodenie potomstva a to či už zo strany muža, alebo ženy. Dobrým príkladom je v tomto smere prípad palatínovho syna Ladislava Esterházyho (1626-1652) a jeho manželky Eleonóry Batthyányovej (1633-1654). Aj keď sa chorľavá Eleonóra ledva dožila svadby, jej otec zadunajský hlavný kapitán Adam Batthyány (1610-1659) obviňoval z neschopnosti splodiť potomka práve Ladislava. Keď jej lekári odporučili ozdravujúce kúpele, otec v liste napadol Ladislava, že im dieťa nepomôžu urobiť kúpele, ale dieťa je z jednej strany darom od Boha a z druhej znakom mužnosti! A zároveň dodal, že predpokladá, že jeho zať je pravým mužom!⁷

Ďalším vzácnym prameňom je rodinná korešpondencia, ktorá často hovorí o ťažkostiach a chorobách, predovšetkým detí. Na jej základe sa však len ťažko dá vysloviť presnejšia diagnóza. Najčastejšie sa v listoch medzi Mikulášom Esterházym a Kristínou Nyáryo-

Michal o rok neskôr v auguste roku 1633 zomrel.

6 Magyar Országos Levéltár (ďalej len MOL) - Magyar Nemzeti Levéltár (ďalej len MNL), Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 108, Repositorium, Repositorium 60 (P 108, R 60), Gazdasági és ügyviteli utasítások, mikrofilm č. 16152, Fasc. A, Instructio pro Stephano Eszterhassy filio nostro, fol. 7.

7 MOL, P 124, László gróf iratai, mikrofilm č. 4674, No. 270, list Adama Batthyányho Ladislavovi Esterházyemu, 28. september 1648, Szalonak a No. 381, list Adama Batthyányho Ladislavovi Esterházyemu, 29. máj 1652, Nové Zámky tiež Judit FEJES, Az Esterházyak házassági politikája 1645 után, in: Katalin Péter (Szerk.), Gyermekek a kora újkori Magyarországon, Budapest 1996, s.141.

vou objavujú choroby dcér Márie (1638-1684), Anny Júlie (1630-1669) a synov Ladislava a Pavla (1635-1713).⁸ Väčšinou sa spomínajú prechladnutia sprevádzané horúčkami, no prvorođený syn Štefan (1616-1641) trpel aj na dnu (podagru).⁹ Keď sa sotva polročnej Mikulášovej vnučke Uršule pod bradou objavili menšie červené rany, ihneď ich dali na preskúmanie lekárovi, aby z toho nevzniklo vážnejšie ochorenie.¹⁰ Z korešpondencie medzi Mikulášom a jeho bratom Pavlom (1587-1645) sa dozvedáme o chorobe Pavlovej 12 ročnej dcéry Rebeky (1631-1647), ktorá mala dlhšiu dobu horúčky. Na jej zníženie požila bližšie neurčený nápoj, ktorý jej pripravil a naordinoval pravdepodobne Mikulášov lekárnik, na ktorého služby sa obracala celá rodina.¹¹

Okrem dcéry Pavol Esterházy spomínal v listoch aj ochorenia manželky Evy Viczayovej. Často chodila do kúpeľov, ale evidentne sa jej stav liečením nezlepšoval. Až raz jej v kúpeľoch jedna bylinkárka natrela oblasť maternice zmesou z bylín a povedala, že aj bolesti hlavy, ako aj závraty má v dôsledku tohto ochorenia maternice. Natreté bylinky jej obviazali látkou a tri dni nechali pôsobiť. Bylinkárka ich upozornila, že po prvom dni síce dôjde k zhoršeniu jej stavu, ale napokon sa vylieči. Pavol v liste ďalej opisoval, že manželke bolo tak zle, že si dala zavolať aj kňaza a presvedčenie, že umiera, jej dlho Pavol nevedel vytláčať z hlavy. Mala veľké ťažkosti, bolesti hlavy, zhoršené videnie a sťažovala sa aj na bolesti v oblasti hrudníka. Po troch dňoch sa však jej zdravotný stav naozaj zlepšil.¹² Takéto využívanie „ľudových“ liečiteľov nebolo v prostredí okolo Mikuláša obvyklé, na rady bylinkárokov sa neverilo, skôr sa spoliehal na konzultácie s poprednými lekármi.

Vzdelaných lekárov bolo v Uhorsku koncom 16. a na začiatku 17. storočia skutočne málo, aj preto sa tešili určitej vážnosti. Zdržovali sa predovšetkým v mestskom prostredí

8 ...naša dcéra Anna Júlia je chorľavá, predčerom mala vysokú horúčku...poslali sme aj po lekára. MOL-MNL, P 123, Miklós nádor iratai (1622-1645), IV. Családi levelezés, g) Esterházy István (Thurzó Erzsébethez) címzett levelek, mikrofilm č. 4695, list Mikuláša Esterházyho Štefanovi Esterházyemu, 11. september 1639, Eisenstadt tiež Lajos MERÉNYI, Gróf Eszterházy Miklós nádor levelei István fiához, in: Történelmi Tár, 1907, s. 310; Ladislav bol chorľavý, preto Mikuláš poslal po lekára do Viedne. SNA, ÚA Erdődy, kr. č. 120, list Mikuláša Esterházyho Gabrielovi Erdődymu, 1. máj 1640, Šintava; Marianka a Julianka sú choré, je tam doktor, nech sa o nich postará. Lajos MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624–1639, in: Történelmi Tár, Második és befejező közlemény, 1900, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 26. september 1639, Trnava, s. 295; ...Zo smútkom čítam, že sa zhoršuje Palkov stav, nech dá na neho doktor väčší pozor...keby mal čierne kiahne, bola by to zlá správa...; Lajos MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Második és befejező közlemény, 1900, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 10. apríl 1639, Viedeň, s. 292.

9 L. MERÉNYI, Lajos, Gróf Eszterházy Miklós nádor levelei István fiához, s. 317.

10 Napríklad MOL, P 123, IV. g), mikrofilm č. 4695, list Mikuláša Esterházyho Alžbete Thurzovej, 7. september 1641, Nové Zámky tiež L. MERÉNYI, Gróf Eszterházy Miklós nádor levelei István fiához, s. 317.

11 Lajos MERÉNYI, Eszterházy Pál ujevári kapitány levelei a nádorhoz (1641-1644), in: Történelmi Tár, 1907, s. 582 a 585, list Pavla Esterházyho Mikulášovi Esterházyemu, 24. máj 1643, Nové Zámky.

12 L. MERÉNYI, Eszterházy Pál ujevári kapitány, s. 580, list Pavla Esterházyho Mikulášovi Esterházyemu, 7. jún 1642, Nové Zámky.

a tak sa mnohí šľachtici snažili o ich získanie pre svoje vidiecke sídla.¹³ Neskorší krajinský sudca Ladislav Csáky (+ 1655) vyslovil v liste kráľovskému radcovi Gabrielovi Erdődymu (1614-1650) obavu, že „by veľmi ľutoval, keby sa jemu a jeho rodine na tomto pustom mieste [v Leviciach] bez liekov, niečo pritrafilo“. Urýchlene ho žiadal, aby vyhľadal habánskeho (novokrsteneckého) lekára alebo holiča v Dechticiach a poslal ho za ním.¹⁴ V snahe získať dobrého liečiteľa tak medzi aristokratmi vznikali spory o doktorov, no v prípade dohody, aristokrat „svojho“ lekára známym aj požičiaval.¹⁵ Na nedostatok habánskych lekárov v Uhorsku sa v liste sťažovala aj Mária Forgáčová (1577-1622). Keď sa dočítala, že Klára Soósová, vdova po Petrovi Zayovi, je chorá, poslala po habánskeho lekára na Moravu. Ten sa však obával nástrah cesty a šľachtickej odkázala, že jeho pomocník by bol zbytočný, keďže mnoho z tohto umenia neovládal. Odporučil však jej manželovi Petrovi Révaymu (1568-1622), dedičnému županovi Turčianskej stolice a strážcovi uhorskej koruny, iného habánskeho holiča, ktorý údajne vedel dobre pustiť žilou, prikladať banky a mal k dispozícii všetky potrebné lieky.¹⁶

Hoci palatín Mikuláš Esterházy nemal na dvore stálych lekárov, ktorí by dostávali pravidelný ročný plat, v korešpondencii sa predsa len objavujú mená dvoch doktorov, Pucha a Ragera, ktorí pôsobili v jeho službách.¹⁷ V prípade potreby chodili na jeho dvor, posielali pre nich koč, alebo na diaľku z Viedne či Bratislavy predpisovali a posielali lieky.¹⁸ Nepatrili medzi dvoranov, ale boli platení za konkrétne lekárske úkony.¹⁹ Na konzultácie si ich zvykol zavolať do svojej rezidencie v Eisenstadte spolu aj s ďalšími lekármi z Viedne, ktorí takto vytvárali akési lekárske konzílium rozhodujúce o spôsoboch liečenia. V korešpondencii sa často objavuje aj lekár z Nového Mesta nad Váhom, ktorého služby palatín často využíval, podobne ako aj ostatní členovia rodu. Daniel Esterházy (1585-1654)

13 Emilia SCHUSTLER, *Magyar társadalmi és családi élet 1570-1600-ig*, Budapest 1912, s. 72.

14 SNA, ÚA Erdődy, kr. č. 119, list Ladislava Csákyho Gabrielovi Erdődymu, 23. február 1643, Levice.

15 Takýto spor vznikol napríklad medzi Evou Poppelovou a jej synom Adamom Batthyánym. Tünde LENGYELOVÁ - Gábor VÁRKONYI, *Báthory - Život a smrť*, Praha 2009, s. 155-156.

16 SNA, SA Révay, Korešpondencia, Rôzne 1601-1642, kr. č. 92, list Márie Forgáčovej Kláre Soósovej, 17. august 1607, Svätý Jur.

17 Napríklad MOL, P 123.IV.,g), mikrofilm č. 4695, list Mikuláša Esterházyho Žigmundovi Eörsimu, 28. marec 1640, Eisenstadt; L. MERÉNYI, *Gróf Eszterházy Miklós nádor levelei István fiához*, s. 312; Mikuláš poslal po doktora Pucha, aby ešte pred sviatkami mohol začať užívať lieky SNA, ÚA Erdődy, kr. č. 120, list Mikuláša Esterházyho Gabrielovi Erdődymu, 5. apríl 1642, Šintava.

18 L. MERÉNYI, *Eszterházy Miklós levelei, Második es befejező közlemény*, 1900, s. 286, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 11. júl 1636, Napríklad, keď bola chorá Mikulášova dcéra Katarína, lekár jej poslal vo fľaške sirup, ktorý mala často užívať, aj v noci. Ďalej poslal aj nejakú mastičku, ktorou treba natierať hrudník a tiež vydymovač, s ktorým treba vydymiť priestory. Lajos MERÉNYI, *Eszterházy Miklós újabb levelei Nyári Krisztinához*, in: *Történelmi Tár, Második közlemény*, 1901, s. 493, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 31. október 1629, Bratislava.

19 MOL-MNL, P 123, III. *Gazdasági iratok (ďalej len MOL, P 123, III.)*, mikrofilm č. 4691, f) Lánzsér, *Lakompak számadásai, Útvet* z roku 1629, pag. 7.

neraz poprosil Mikuláša, aby mu poslal novomestského lekára z kúpeľov v Großhöfleine, údajne jeho manželka Judita Rummyová (1603-1663) ešte pred kúpeľmi chcela absolvovať lekárovu kúru.²⁰ Iba tri dni predtým bol pritom vo Forchtensteine u nich habánsky lekár.²¹ Na dvore Mikulášovho syna Pavla nachádzame už aj dvorného lekára, istý *Doctor* Werner dostával ako plat za svoje služby 200 zlatých, 60 gbelov pšenice, 18 okovov vína a štyri bravy ročne.²²

Na každom hradnom panstve bola obvykle situovaná lekáreň, kde pôsobil lekárnik. Jeho úlohou bola príprava liečiv nielen pre šľachticu a jeho rodinu, ale v prípade nutnosti aj pre poddaných na celom panstve. Aj vedľa sídelného esterházyovského zámku v Eisenstadte stála takáto lekáreň, v 18. storočí už nazývaná ako „stará lekáreň,“ v ktorej sa využívali ako suroviny na prípravu liečiv hlavne liečivé rastliny pestované v tunajších záhradách.²³ Mená lekárnikov sú však neznáme, pretože v konvenčných zápisoch na dvore Mikuláša Esterházyho bol lekárnik uvedený vždy iba funkciou a nie menom. Jeho dôležitosť bola vyjadrená aj v ohodnotení, dostával hotovosť vo výške 200 zlatých, okrem toho jednu pintu vína, dva bochníky chleba, dve libry hovädzieho mäsa denne a 35 zlatých ma rôzne iné výdavky raz do roka.²⁴ Na začiatku 40. rokov 17. storočia dostával ročný plat vo výške 150 zlatých, teda stále viac ako kapitán alebo dvormajster.²⁵ Lekárnikom vtedy mohol byť páter Abrahám, ako sa dozvedáme z jedného účtu.²⁶ Na dvore slúžil aj s jed-

20 MOL-MNL, P 123, mikrofilm č. 4682, a) fol. 166, list Daniela Esterházyho Mikulášovi Esterházymu, 25. jún 1645, Forchtenstein.

21 MOL-MNL, P 123, mikrofilm č. 4682, a) fol. 166, list Daniela Esterházyho Mikulášovi Esterházymu, 23. jún 1645, Forchtenstein.

22 MOL-MNL, P 125, Esterházy Pál iratai, III. Pál nádor pénzügyi és gazdasági iratai, Uradalmi és udvari tisztviselőik, alkalmazottak fizetése, mikrofilm č. 4742, 104. köteg, 10664/a szám, pag. 48. Pálffyovci mali k dispozícii na Červenom Kameni doktora Gaggera (Gaygera) a vo Viedni doktora Rechbergera. Pál JEDLICSKA, Eredeti részletek gróf Pálffy család okmánytárához 1401-1653, a gróf Pálffyok életrajzi adatai, Budapest 1910, s. 372, list Pavla Pálffyho Štefanovi Pálffymu, 14. máj 1643, Viedeň; Tamtéž, s. 295, list Pavla Pálffyho Štefanovi Pálffymu, 11. júl 1641, Bojnice a s. 281, list Pavla Pálffyho Štefanovi Pálffymu, 2. máj 1641, Viedeň. Gbel je stará miera na sypaniny o objeme v rozmedzí od 13 až po 156 litrov. Milan MAJTÁN (Ed.), Historický slovník slovenského jazyka I, Bratislava 1991, s. 378.

23 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 2914, János HÁRICH, A kismartoni várkert története. Rukopis, 1934, s. 9 a Franz PROST, Geschichte des Esterházyischen Hofgartens in Eisenstadt. Eine zusammenfassende Darstellung, in: Der Natur und Kunst gewidmet, Wien - Köln - Weimar 2001, s. 37.

24 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4691, e) Kismarton uradalom számadásai, 10. september 1630, p a g .
1. Pinta je stará dutá miera o objeme dvoch holieb.

25 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4692, Az szegény Gróf uram szolgálival való számvetés, fol. 4.

26 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4692, h) Szemptei számadások, rok 1644, fol. 4

ným sluhom, ktorý dostával od pána iba „sprepitné,“ menšiu finančnú čiastku za konkrétne služby.²⁷

Lekárnik pôsobil na dvore autonómne bez lekára. Pripravoval lieky, mastičky a sirupy na ľahšie ochorenia ako napríklad prechladnutia, a tieto mal Mikuláš uschované v osobitnej laduli.²⁸ Mikulášovho lekárnika si tiež často požičiavali aj iní rodinní príslušníci, údajne bol veľmi schopný a vážili si ho pre jeho umenie a dobré výsledky pri liečení.

Súčasťou prevencie pred ochoreniami bola hygiena, na ktorú kladol palatín veľký dôraz. Dnes to nie je ničím výnimočné, ale v prvej polovici 17. storočia bolo používanie mydla zriedkavosťou. „Keď som zbadal, že máš špinavé ruky, posielam ti mydlo,“ viackrát písal v listoch Mikuláš svojej manželke.²⁹

Málokto vtedy vedel o spojitosti nečistoty a chorôb. Palatín si na čistotu potrpel, čo dovedčujú inštrukcie zamestnancom. Nariaďoval pravidelné upratovanie na hradoch, aby sa zametalo pri otvorených oknách, aby takto prach vyšiel cez okno. Keď rodina v danom hrade či kaštieli bývala, muselo sa každý deň upratovať, ak nie, stačilo iba raz za týždeň.³⁰

Pri stolovaní sa mali ruky oplachovať pred jedlom aj po jedle, dbalo sa na čistotu stolovacieho riadu.³¹ Osobitné inštrukcie sa týkali stravovania, deti mali jesť zdravo, ani dospelí nemali veľmi často konzumovať príliš mastné jedlá, ktoré boli typické pre toto obdobie. V ich jedálničku sa pravidelne objavovalo ovocie a zelenina, konkrétne višne, hrušky, maliny, egreš, citrón, pomaranč, zo zeleniny najmä cibuľa, repa, reďkvička, kapusta, hrášok a špenát.

Zachovali sa zoznamy potravín určených na prípravu jedál pre trinásťročného Štefana z roku 1629. Z mäsitých jedál bolo úplne vynechané bravčové mäso a podávalo sa mu každodenne výlučne teľacie, ďalej hydina, raky, ryby, občas klobása a hriby. Zelenina a ovocie sa konzumovalo v hojnom počte, v letnom období sa striedalo sezónne ovocie (višne, slivky, egreše, dule) s citrónmi v zime. Stálicami jedálnička boli jablká a hrušky.³² Dieťa malo jesť „dobré“ jedlá (myslené nie skazené, alebo ťažké) a nemalo ich konzumovať vo

27 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4692, h), rok 1644, fol. 9.

28 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Első közlemény, 1900, s. 51, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 4. november 1630, Nitra a Lajos MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 493, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 31. október 1629, Bratislava.

29 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Első közlemény, 1900, s. 24, list Mikuláša Kristíne, 22. február 1625.

30 MOL-MNL, P 123, III., b) b) Gazdagási utasítások és jelentések, mikrofilm č. 4690, Inštrukcia pre kastelána v Eisenstadte, 12. november 1639, Eisenstadt; Dvorský poriadok Mikuláša Esterházyho, inštrukcia pre učňov, 2. bod. András KOLTAI (Szerk.), Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendletek 1617-1708, Budapest, 2001, s. 86.

31 Dvorský poriadok Mikuláša Esterházyho, povinnosti vtedajších učňov, 7. bod A. KOLTAI, Magyar udvari rendtartás, s. 88.

32 MOL-MNL, P 123, III., účet z 11. júna 1629, pag. 2-24 a účet z 3. októbra 1629, pag. 1-8.

veľkých množstvách, aby nenastali žalúdočné potiaže.³³ Praeceptorí osobitne dozerali na deti, aby sa neprejedali a nemaškrtili.³⁴

V prípade, že dieťa ochorelo, pristupovalo sa k jeho liečeniu. „*Nie vždy treba nechať vy-liečenie na prírodu, niekedy jej treba dopomôcť...*“, pravidelne spomínal Mikuláš vo svojich listoch manželke. Osobne konzultoval s lekármi, aké lieky sa majú použiť na rôzne zdravotné ťažkosti.³⁵ Lekárnik prítomný na dvore zabezpečoval výrobu a prípravu lekármi stanovených liečiv a pravdepodobne aj liečil menšie ochorenia. Podľa nariadení palatína sa choroby u detí mali včas podchytiť a poslať po doktora do Viedne.³⁶ Keď nemohol prísť, mal poslať deťom sirupy, mastičky a bylinky na vydymenie priestorov, alebo Mikuláš na základe konzultácie s lekármi sám v listoch manželke písal, aké liečivá je potrebné použiť na uzdravenie.

Z rokov 1637 až 1640 sa nám zachoval zoznam liečiv a surovín na ich prípravu, ktoré dal nakúpiť doktor Rager u lekárnik Kristiána Rhödigeru v lekární u Čierneho orla v Bratislave. Celkovo za liečivá vydal 104 zlatých a 15 denárov. V zozname sa často objavujú rôzne sirupy určené na tlenie kašľa, na úľavu v pľúcach (s obsahom alkoholu), vo veľkom množstve sa kupoval klystír a rôzne lektváre na prečistenie organizmu. Pre deti sa kupovala masť na žalúdok, bylinky na parný kúpeľ, koriandrový prášok, tekvicové mlieko, med z kvetu ruží, ocot z ruží, sladký mandľový olej alebo škoricová voda. V zozname nechýbali ani rôzne druhy mastí, náplaste, prášky na prípravu liečiv, alebo destilovaná voda. V roku 1637 sa dokonca objavuje aj terra sigillata, zem používaná pri liečivých účeloch alebo biele olovo, ktoré sa mohlo používať ako utišujúci prostriedok, alebo proti zápalom.³⁷

Zo sirupov sa odporúčalo dať deťom dve či tri lyžičky, prihliadalo sa na prísun kvalitnej stravy, no malo sa zabrániť prejedaniu.³⁸ Pri prechladnutí sa deťom natieral hrudník sadlom z kapúna, na noc sa mali natrieť aj ruky a päty.³⁹ Keďže pri deťoch boli neustále

33 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 494, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 29. november 1629, Eisenstadt.

34 MOL-MNL, P 108, R 60, mikrofilm č. 16152, 25. október 1627, Eisenstadt, 4. bod.

35 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Első közlemény, 1901, s. 374, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 11. október 1625, Šopron.

36 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 484, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 6. september 1627, Šintava.

37 MOL, P 123, III., mikrofilm č. 4693, n) Vegyes számadások (Rozličné účty), Účet z bratislavských nákupov liečiv v rokoch 1637-1640.

38 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 494, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 20. november 1629, Eisenstadt.

39 Kristíne navrhoval Mikuláš, aby dcére Alžbete natieral hrudník sadlom, v noci aj ruky a päty. L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Első közlemény, 1901, s. 379, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 6. marec 1626, Bratislava.

prítomné dojky, tiež sa dbalo aj o ich zdravotný stav. Zakazovalo sa im napríklad piť kyselku (minerálna voda), víno a mali sa vyvarovať zimy, aby neprechladli.⁴⁰

Pri vážnejších chorobách dospelých bolo obvyklé, že v miestnosti pri chorom boli zapálené sviečky, prítomný bol starší človek a niekto zo služobníctva. Chorému sa púšťala žila, v prípade búšenia srdca sa odporúčal nechťíkový lektvář, ktorý sa mal užívať dva až trikrát denne.⁴¹

Zdravotná starostlivosť sa nepodceňovala ani medzi dvoranmi. Dohľad nad ňou mal dvormajster, ktorého kompetencie boli v tejto oblasti regulované inštrukciou. Ochorenia osadenstva dvora nahlasoval lekárnikovi, holičovi alebo duchovným osobám prítomným na dvore, ktorí sa starali o ich vyriešenie. Pre nich platil príkaz, aby chorý „*ich starostlivosťou nepominul*“.⁴² Aj Mikuláš vedel, že „padnúť“ do rúk felčiarovi tej doby nemuselo chorému vždy len prospieť.

Osobitou kapitolou v oblasti zdravotnej starostlivosti aristokratov boli liečebné pobyty v termálnych liečivých kúpeľoch, ktoré boli mimoriadne obľúbené, nielen z terapeutického, ale aj relaxačného hľadiska. V popredí ich záujmu nebola len snaha využívať liečebné účinky či oddych, ale aj skutočnosť, že kúpele boli miestom bujarého spoločenského života a zábavy. Znovu vystupuje do popredia zachovaná súkromná korešpondencia vysokej šľachty, v ktorej nájdeme viacero dobrých príkladov opisujúcich kultúru kúpeľného života, a to najmä v kúpeľných miestach na území dnešného Slovenska a Rakúska.⁴³

40 „...víno by nemala piť ani Mariankina dojka...“ L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Második és befejező közlemény, 1900, s. 295, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 26. september 1639, Trnava.

41 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Első közlemény, 1901, s. 380, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 17. marec 1626, Bratislava a s. 382, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 17. máj 1626, Viedeň.

42 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4690, b), fol. 2.

43 Medzi najvýznamnejšie kúpele na území dnešného Slovenska patrili Piešťany, Trenčianske Teplice, Turčianske Teplice, Bojnice a Rajec. K otázke kúpeľov a kúpeľníctva v ranom novoveku pozri napríklad: Diana DUCHOŇOVÁ, „Jedine sliepku a koláčom nás môžete odtiaľto vylákať domov“. Kúpele ako súčasť každodenného života palatína Mikuláša Esterházyho, in: Balneografia v dejinách knižnej kultúry Slovenska, Kniha (zborník o dejinách knižnej kultúry), Martin 2009, s. 117-128; Gábor VÁRKONYI, Hévizek és fürdők a 17. században, in: Liget - Irodalmi és Ökológiai folyóirat 1, 1991, s. 113-118; Gábor VÁRKONYI, Hévizek és fürdők a 17. századi Magyarországon, in: Ágnes R. Várkonyi – László Kósa (Szerk.), Európa híres kertje, Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról, Budapest 1993, s. 105-121; Gábor VÁRKONYI, Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon - Társasági élet a fürdőhelyeken, in: Nóra G. ETÉNYI - Ildikó HORN (Szerk.), Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16. - 17. században, Budapest 2005, s. 415-432; Ignác SCHWARZ, A fürdők történetéhez Magyarországon, in: Századok 4, 1891, s. 279-286; Sándor TAKÁTS, Régi magyar fürdősök, in: Művelődéstörténeti tanulmányok a XV-XVII, Századból, Budapest 1961, s. 81-86; Ján MULÍK, Dejiny kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku, Martin, 1981.

Územie dnešného Slovenska poskytovalo viacero takýchto lokalít, Mikuláš Esterházy obľuboval najmä Štubnianske kúpele (dnes Turčianske Teplice)⁴⁴ a kúpele v rakúskom Großhöfleine a Tatzmanskodorf. Väčšina aristokracie mala vo zvyku navštíviť kúpele aspoň raz ročne. Najobľúbenejším obdobím pre takéto pobyty boli jarné a letné mesiace, kedy bývali v máji a v júni všetky voľné miesta v kúpeľoch zvyčajne beznádejne obsadené. Pritom každý predstaviteľ vysokej šľachty mal svoje obľúbené miesto, ktoré navštevoval často so železnou pravidelnosťou aj niekoľko desiatok rokov. Nič tomu nenasvedčuje lepšie ako úryvok z korešpondencie kapitána Pavla Esterházyho, inak brata palatína Mikuláša Esterházyho, ktorý v liste Štefanovi Pálffymu spomína, že *...už 26 rokov pravidelne chodí spolu so svojou rodinou si oddychovať do kúpeľov...čo veľmi potrebujeme*⁴⁵.

Palatín Mikuláš Esterházy nebol žiadnou výnimkou. Neustavičné bolesti nôh a reuma boli príčinou jeho častých liečebných kúr a pobytov, prakticky od mája do leta úradoval ako palatín len z kúpeľov. Nasvedčujú tomu mnohé protokoly z tzv. palatínskeho archívu, ale aj korešpondencia s rodinnými príslušníkmi alebo familiármi.⁴⁶ Musíme ale podotknúť, že okrem návštev kúpeľných miest šľachtici zamestnávali na svojom dvore aj kúpeľných majstrov. Informácie o nich sú veľmi strohé, napríklad na dvore Mikuláša pôsobil v roku 1618 kúpeľník Konrád, ale bližšie informácie o ňom nemáme.⁴⁷ Zrejme slúžil len pri zabezpečovaní bežnej každodennej očisty.

*„Som chorľavý, pôjdem do kúpeľov, do vášho susedstva, dúfam, že sa budeme môcť porozprávať...“*⁴⁸, takto sa v jednom liste zveril Mikuláš Esterházy vdove po hlavnom šopronskom županovi Františkovi Batthyányom (1577-1629) Eve Poppelovej.⁴⁹ Sú to však slová, ktoré sa objavovali vo väčšine jeho listov príbuzným. Choroby trápili Mikuláša do tej miery, že návštevy kúpeľov boli pre neho takou nevyhnutnosťou, kvôli ktorej bol ochot-

44 V štúdiu budeme používať staršie pomenovanie pre tieto kúpele.

45 P. JEDLICSKA, *Eredeti részletek*, s. 229, list Pavla Esterházyho Štefanovi Pálffymu, 25. apríl 1639, Nové Zámky. Palatínov brat Pavol Esterházy zvykol chodiť s manželkou do Piešťanských kúpeľov, Pavol Pálffy do Bojníc. P. JEDLICSKA, *Eredeti részletek*, s. 316, list Pavla Esterházyho Štefanovi Pálffymu, 29. september 1641, Nové Zámky a s. 392, list Pavla Pálffyho Štefanovi Pálffymu, 16. jún 1641, Bratislava.

46 Z palatínskeho archívu ide napríklad o tieto pramene: MOL-MNL, Archivum palatinalae, Archivum palatini comitis Nicolai Esterházy, 1625-1645, obdobie júna 1633 Großhöflein (mikrofilm č. 17958, pag. 253); ešte ten istý rok v auguste bol v Tatzmanskodorf (mikrofilm č. 17958, pag. 254); máj 1634 Großhöflein (mikrofilm č. 17958, pag. 287); júl 1634 Tatzmanskodorf (mikrofilm č. 17956, pag. 586); máj 1635 Großhöflein (mikrofilm č. 17958, pag. 276); júl-august 1635 Tatzmanskodorf (mikrofilm č. 17956, pag. 696-702); alebo máj-jún (mikrofilm č. 17957, pag. 206-208).

47 MOL, P 123, III., 11. csomó, n), pag. 4. Takíto majstri liečili chorých, dokonca sa zaoberali aj chirurgiou. S. TAKÁTS, *Régi magyar fürdősök*, s. 83.

48 Pravdepodobne išlo o kúpele v Tatzmanskodorf, vtedajšej Tarcsi.

49 MOL-MNL, P 1314, Batthyány család körmendi levéltára, mikrofilm č. 4808, list Mikuláša Esterházyho Eve Poppelovej, 26. máj 1627, Lackenbach. František Batthyány zomrel v roku 1625.

ný riskovať cestovanie v krajne nepriaznivých podmienkach. V júli 1628 boli v okolí Tatzmansdorfu tak zablatené a neschodné cesty, že keď palatín dorazil do kúpeľov spolu so svojím sprievodom, ľudia sa im čudovali, že sa im vôbec podarilo prísť. Síce cesta trvala trocha dlhšie ako obvykle, niekoľko koní po jej absolvovaní krávalo, ďalšie dva či tri dokonca zdochli, ale palatín sa mohol podrobiť svojej obľúbenej liečbe.⁵⁰

Aj už vyššie spomínaná Eva Poppelová ho sem rada pozývala, pravdepodobne nielen pre zmiernenie bolesti, ale predovšetkým na spoločenské posedenie do jej rezidencie.⁵¹ Eva sa v kúpeľoch veľmi rada obkolesovala mladými aristokratmi. „Počul som, že v kúpeľoch robíte spoločnosť pani Batthyányovej [Eve Poppelovej] aj spolu s Mikulášom Zrínskym a pánom Pozaranom, určite sa vo vašom dvorení kochá...“, písal Mikuláš Esterházy Gabrielovi Erdődymu.⁵²

Okrem Tatzmansdorfu, sa palatín často liečil aj v kúpeľoch v neďalekom Großhöfleine, ktoré patrili k jeho najobľúbenejším destináciám. Prakticky bolo verejným tajomstvom, že sa tu palatín nachádza každý rok, čo mnohí ľudia zneužívali na vybavenie si svojich záležitostí a Mikuláša Esterházyho často dohnali k tomu, že sa pred nimi musel skrývať. Zo spomínaného Tatzmansdorfu sa neraz svojej manželke Kristíne sťažoval, že ho ani tu ľudia nenechajú na pokoji a radšej už odíde domov, doslova píše, „...musím sa pred nimi skrývať...kvôli nim nemôžem piť vodu ako by som chcel...“.⁵³

„Práve sa kúpem vo svojich kúpeľoch, iba teraz z nich vstávam malátne, zdržím sa tu až do sviatkov, v pondelok na Turíce dám vysvätiť kaplnku, z ktorej vychádza táto voda na kúpanie...“⁵⁴ To, že kúpele v Großhöfleine patrili k „domácim“ kúpeľom palatína nasvedčuje aj list Ladislava Csákyho, v ktorom ich nazval ako „obvyklé kúpele“ palatína.⁵⁵ Mikuláš sem chodil spočiatku z neďalekého Eisenstadtu a na pobyt si zvykol rezervovať bližšie

50 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Első közlemény, 1900, s. 41, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 20. júl 1628, Tatzmansdorf. „...A Savanyú Vizhez való io maga aianlasát is hasollóképpen kedvesen vettem...“ MOL, P 1314, mikrofilm č. 4808, list Mikuláša Esterházyho Eve Poppelovej, 26. apríl 1628, Eisenstadt. Tatzmansdorf sa dnes nachádza v Rakúsku. Katalin KINCSES (ed.), „Im küttem én orvosságot“. Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622-1640, Budapest 1993, s. 48-49.

51 MOL-MNL, P 1314, mikrofilm č. 4808, list Mikuláša Esterházyho Eve Poppelovej, 26. apríl 1628, Eisenstadt.

52 SNA, ÚA Erdődý, kr. č. 120, list Mikuláša Esterházyho Gabrielovi Erdődymu, 19. august 1637, Eisenstadt. Pravdepodobne ide o Františka Posára.

53 Manželka mu mala o dva dni na to poslať dva kone s vozom, aby mohol v piatok odísť. L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 481, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 23. jún 1627 a s. 483, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 6. júl 1627, Tatzmansdorf.

54 SNA, ÚA Erdődý, kr. č. 120, list Mikuláša Esterházyho Gabrielovi Erdődymu, 4. jún 1642.

55 MOL-MNL, P 123, I. Személyi iratok (Osobné písomnosti), a) Miklós nádorhoz címzett levelek, mikrofilm č. 4682, 1. cs., fol. 90, list Ladislava Csákyho Mikulášovi Esterházymu, 7. jún 1645, tiež L. MERÉNYI, Csáky István és László levelei Esterházy Miklós nádorhoz 1631-1645, In: Történelmi Tár, 1904, s. 215. Samotný Csáky však pravdepodobne príliš neuznával kúpele a neveril ich liečivým účinkom ako je to zrejme z listu palatínovi: „...niežeby sme pochybovali vo Vašu vo vašu priazeň, ale hla-

neurčený dom. Z 12. mája 1628 sa nám zachoval list, v ktorom si pochvaľoval manželke na dobrý spánok, aj keď na „*studentom a veternom mieste*“. So spokojnosťou písal domov, že ho z tohto teplého domčeka (Eisenstadtu) môžu iba sliepkou alebo koláčom odlákať domov.⁵⁶

Pravdepodobne sa mu však po čase zdal byť nepohodlný alebo nedostačujúci, keďže si v roku 1630 kúpil v Großhöfleine kúriu, ktorú si prestaval na rezidenciu. Kúpele potom hraničili priamo s touto rezidenciou. Poznáme niekoľkých kúpeľníkov v službách Mikuláša Esterházyho, ktorí mali na starosť bezproblémový chod kúpeľov. V rezidencii obývali jednu izbu. Medzi ich úlohy patrilo napríklad naplnenie a vypúšťanie kadií, čistota odevov alebo ich predhrievanie pred opustením kúpeľov. Ich ohodnotenie bolo väčšinou veľmi nízke, ale smeli prijať sprepitné (*Trinkgeld*), ktorý si však nemohli vyžiadať. Napríklad v 60-tych rokoch 17. storočia dostal istý Michael Adler k mzde 10 zlatých, tri merice raži a ako odmenu k tomu ďalších 10 meríc raži.⁵⁷ V roku 1633 Mikulášovi dokonca na istý čas aj kúpele patrili, ale ešte v ten istý rok ich predal za približne 900 zlatých dvorskému holičovi a chirurgovi Štefanovi Varanaymu (de Varano).

Na území dnešného Slovenska navštevoval palatín viac kúpeľných miest. Hádám najčastejšie sa však zdržiaval v Štubnianskych kúpeľoch, kam zavítal štyrikrát a to v rokoch 1624, 1628, 1635 a 1640. Oproti známym Piešťanom vedeli zabezpečiť tieto kúpele stálosť kúpania, nezávislú od hladiny rieky Váh a nachádzalo sa tu šesť prameňov so stálou teplotou 42 až 48 stupňov.⁵⁸ Okrem toho kúpele mali od 16. storočia vlastného kúpeľného lekára, ktorého zamestnávalo a platilo mesto Kremnica.⁵⁹ V roku 1624 sem prišiel Mikuláš Esterházy ešte ako krajinský sudca a Kremnica ako majiteľ kúpeľov musela jeho obrovskému sprievodu zabezpečiť osobitnú pastvinu pre kone. Po skončení pobytu napísal Mikuláš mešťanom ďakovný list za príjemný pobyt.⁶⁰

Nie každý kúpeľný pobyt v Štubnianskych kúpeľoch bol takýto pokojný. Viacerí šľachtici, keď nemali šancu ubytovať sa riadnym spôsobom, obsadzovali si miesto nasilu. Ako

dáme zdravie (uzdravenie) a nie kúpele.“ MOL, P 123, mikrofilm č. 4682, list Ladislava Csákyho Mikulášovi Esterházymu, máj 1642 Viedeň, s. 198.

56 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Első közzemény, 1900, s. 39, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, list z 12. mája 1628, Großhöflein.

57 Monika GRASS, Medizinische Versorgung in den Herrschaften Forchtenstein, Eisenstadt und Hornstein in der Frühen Neuzeit bis zum Sanitätshauptnormativ von 1770, Eisenstadt 2007, s. 62.

58 Cestovateľ Eduard Brown tu v druhej polovici 17. storočia narátal sedem bazénikov s čistou termálnou vodou, pričom každý z nich bol určený inej spoločenskej vrstve. Ten najlepšie vybavený prirodzene patrili šľachte. J. MULÍK, Dejiny kúpeľov, s. 42.

59 G. VÁRKONYI, Hévizek és fürdők, s. 117. V Piešťanoch sa kúpali totiž v jamách na brehu Váhu, ktoré boli vystužené drevom a kobercami. Neregulovaný tok Váhu často zaplavoval tieto jamy a tak prakticky nebolo možné vystavať trvalejšie kúpeľné objekty v blízkosti prameňov. Zora BAKOŠOVÁ, Pramená hodnota urbárov Hlohovského panstva, Slovenská archivistika 2, 1991, s. 70.

60 Pál SZÓTS, Stubnya-fürdő, Budapest 1892, s. 75.

príklad môžeme spomenúť násilné vtrhnutie do kúpeľov zo strany turčianskeho župana Františka Révayho, alebo Jána Kéryho či zvolenského kastelána Štefana Bakossa. Kúpeľom nepomáhala predísť takýmto incidentom ani ochranná listina kráľa Mateja II. z roku 1616, neskôr aj Mikuláš ako palatín vydal podobnú listinu. Konflikty vznikali aj pri rezervácii termínov. Pri jednej príležitosti v roku 1628 mesto Kremnica rezervovalo kamenný dom v kúpeľoch pre grófkú Széchyovú, kým František Révay bez vedomia mesta objednal kúpele pre palatína a ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmánya (1570-1637).⁶¹ Určite nie je prekvapením, že sa sem napokon prebojoval palatín s arcibiskupom. V spomínaných kúpeľoch si aristokrati často rezervovali ubytovanie u Révayovcov. K nim patril aj Wízkeleky, ktorý v jednom liste ďakoval Františkovi Révaymu za ubytovanie, ale že do kúpeľov nepríde skôr, kým odtiaľ neodíde Drugeth, aby sa tam netlačili.⁶² V inom liste zase Pavol Révay informoval Františka Révayho, že sluha Ladislava Révayho je chorľavý a chcel by ísť do kúpeľov.⁶³ Alebo Mária Drugethová písala Františkovi Révaymu, aby zabezpečil ubytovanie pre jej dcéru Listhiusovú v priestoroch určených pre manželku Pavla Révayho, aby mala vhodné ubytovanie, keďže je tam veľa ľudí.⁶⁴

Z prostredia týchto kúpeľov sa nám zachoval aj zoznam výdavkov za liečbu a náklady za pobyt. Je z roku 1640 a zachytáva obdobie mesiacov apríl až jún, ide o posledný pobyt palatína v týchto kúpeľoch. Celkovo sa mu za ten čas podarilo minúť 1024 zlatých a 35 denárov, najväčší podiel predstavovali výdavky za jedlo, oblečenie a iné väčšie či menšie sumy určené na každodenné fungovanie dvora.

Pred príchodom palatín obvykle posielal dopredu kočiša s kuchynským majstrom. Kočiš mal okrem majstra privieť so sebou aj skriňu na poháre. O stravovanie palatína a jeho dvora aj starali aj ďalší kuchári.⁶⁵ S palatínom prišli holiči, pisár a atmosféru pobytu spríjemňovali hudobníci, konkrétne nemecký huslista.⁶⁶ Počas pobytu bol pri palatínovi prítomný aj jeho osobný lekárnik Abrahám.⁶⁷

Na základe účtu vôbec nemožno konštatovať, že by si v kúpeľoch potrpeli na zdravé stravovanie. Aj keď medzi nakúpenými potravinami figurovala zelenina (petržlen, šalát, cibuľa, cesnak), ovocie (jahody, čerešne, egreše, pomaranče), mliečne výrobky (mlieko,

61 P. SZŐTS, *Stubnya*, s. 75.

62 SNA, SA Révay, Korešpondencia, listy adresované Františkovi Révaymu, 1622-1629, kr. č. 84, list Wízkelekyho Františkovi Révaymu 7. máj 1643, Újfalu.

63 SNA, SA Révay, Korešpondencia, listy adresované Františkovi Révaymu, 1622-1629, kr. č. 84, list Pavla Révayho Františkovi Révaymu, 13. august 1633, Sklabinský hrad.

64 SNA, SA Révay, Korešpondencia, listy adresované Františkovi Révaymu, 1622-1629, kr. č. 84, list Márie Drugethovej Františkovi Révaymu 13. máj 1643, Muráň.

65 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4693, Házi számadás, pag. 12.

66 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4693, Házi számadás, pag. 11.

67 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4693, Házi számadás, pag. 9.

smotana), ryby, predsa len prevažovalo baranie, hovädzie a či bravčové mäso.⁶⁸ Hovädzie mäso dokonca figurovalo na jedálničku skoro každý deň. Spestrením boli králiky alebo raky. Na stôl sa kupovali orechy a lieskové oriešky.⁶⁹ Z nápojov kupovaných počas pobytu v kúpeľoch jednoznačne dominovalo pivo. Z účtu je nám aj jasné, čo mal palatín posledný deň kúpeľného pobytu na večeru a to hus, kura, chlieb a na zapíjanie poslúžilo víno.⁷⁰

Ak sa pozrieme bližšie na samotný priebeh kúpania, to, že si niekto rezervoval ubytovanie v kúpeľoch, neznamenal automaticky, že sa bude aj kúpať. Bolo preto dôležité čo najskôr obsadiť miesto na sedenie. Aj Mikuláš sa v jednom liste ponosoval manželke, že si v ten deň až okolo 9. hodine sadol do kúpeľov a zmeškal tak najlepší čas na kúpanie, poobede by si už len sotva mohol sadnúť do kúpeľov. Preto sa rozhodol, že v ten deň kvôli tomu zostane vonku a na ďalší deň ráno sa dobre okúpe, okolo 7. hodiny pôjde do kúpeľov a tam si vypočuje aj omšu a kázeň.⁷¹

Okrem samotného kúpania boli dôležité aj liečebné kúry napríklad prikladanie baniek, za ktoré kúpeľník dostával ako odmenu jednorazový obnos vo výške troch zlatých a pitie kyselky, ktorej užívanie malo na zdravie blahodarné účinky.⁷² Jej pitie bolo veľmi obľúbené práve v 17. storočí a uhorská aristokracia za týmto účelom vyhľadávala pramene na území dnešného Rakúska.

„*Aj ja Vám radím návštevu kúpeľov...aj mne už kyselka pomohla,*“ písal povzbudivo palatín Gabrielovi Erdődymu.⁷³ Aristokrati však často ani nevedeli, ako by ju mali konzumovať a tak namiesto zlepšenia a úľavy im prinášala iba starosti. Na opatrnosť pri jej pití Mikuláš vystríhal aj tehotnú manželku, pretože „*voda rýchlo stratí svoju silu a vtedy zvykne zostať v človeku...*“.⁷⁴ Podľa palatína sa kyselka mala piť 12, minimálne 10 dní, inak by nemala účinok. Na druhej strane jej nadmerné pitie vyvolávalo bolesti hlavy. Zvyčajne sa

68 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4693, Házi számadás, pag. 12, pag. 8-11.

69 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4693, 12. cím, pag. 5.

70 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4693, 12. cím, pag. 12.

71 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Első közlemény, 1900, s. 39, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 13. máj 1628, Großhöflein.

72 MOL, P 123, III., mikrofilm č. 4692, rok 1644. Mikuláš si v jednom liste takto pochvaľuje manželku: „...dnes som si dal liek s kyselkou, dobre mi to padlo...“. L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Második es befejező közlemény, 1900, s. 280, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 21. júl 1635, Lackenbach.

73 SNA, ÚA Erdődy, kr. č. 120, list Mikuláša Esterházyho Gabrielovi Erdődymu, 6. august 1642, Šintava.

74 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei. Második es befejező közlemény, 1900, s. 282, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 29. júl 1635 Tatzmansdorf. Kristína vtedy čakala Pavla, neskoršieho palatína, porodila 7. septembra. Okrem kyselky ju upozorňoval na konzumáciu vybraných druhov ovocia ako aj inej stravy a pitia.

prvé účinky dostavovali po dvoch až troch dňoch.⁷⁵ Kyselka sa nemala užívať bez práškov, aj keď nie každý deň, aspoň dvakrát do týždňa sa mal prášok užiť.⁷⁶

Užívanie a dodržiavanie dávok bral palatín tak vážne, že keď mala manželka porodiť dieťa, zostal aj naďalej v kúpeľoch s tým odôvodnením, že nechce kúru prerušiť a aj tak by doma pomohol iba modlitbou a pomodliť sa môže aj tu. Dokonca v liste ešte uviedol, že ak to bude Kristína považovať za vhodné a potrebné, nech dieťa dá aj pokrstiť. Ešte podotkol, že podľa neho sa narodí aj tak až po jeho príchode. Dcéra Katarína, sa narodila napokon až 18. augusta 1628.⁷⁷

Nebol to však jediný prípad, kedy musel palatín pre zlý zdravotný stav predĺžiť pobyt a kúru v kúpeľoch a tak odložiť úradné povinnosti nabok. Často si privolával aj lekára z Viedne, lebo „...som mdlý a bez sily, je mi neustále zima, hoci si už prikurujem kamenným uhlím, čo mi tiež robí problémy“.⁷⁸ Podobne sa Mikuláš ospravedlnil aj z pohrebu manželky Gabriela Erdődyho Márie Pálffyovej, v liste uviedol ako dôvod absencie svoju každoročnú kúru v kúpeľoch. Cesta na pohreb a späť by trvala asi týždeň a už aj tak začal svoju kúru o týždeň neskôr, ako plánoval. Namiesto seba poslal na pohreb Andreja Révayho. Zároveň Gabrielovi odporučil, aby sa po pochovaní manželky prišiel utešiť k nemu do kúpeľov.⁷⁹

V prípade, že kyselku nemohol užívať v kúpeľoch, nechával si ju priviesť. Nie vždy však cestu vydržala. V roku 1627 sa pre dlhšie trvanie zasadnutia oktáválneho súdu v Trnave nemohol palatín vybrať do kúpeľov a musel si nechať liečivú vodu doviešť. Sťažoval sa, že keďže bola dovezená v novej nádobe, tak po ceste napáchla.⁸⁰ Oveľa viac sa mu oplátilo doniesť si kyselku do Eisenstadtu alebo Forchtensteinu, lebo tam bola cesta z kúpeľov kratšia ako do Trnavy. Okrem liečivých kúr a kúpania sa, boli prirodzenou súčasťou pobytov aj spoločenské akcie a debaty. Veď aj viaceré listy Mikuláša manželke svedčia o tom, že sa v kúpeľoch vedeli ľudia aj dobre zabaviť. „Dobre sa tu cítime, neprestajne pijeme kyselku a okrem toho hodujeme“, píše palatín v jednom svojom liste manželke.⁸¹ Napríklad

75 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Első közlemény, 1900, s. 41, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 2. august 1628, Tatzmansdorf; L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 482, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, júl 1627, Tatzmansdorf.

76 SNA, ÚA Erdődy, kr. č. 120, list Mikuláša Esterházyho Gabrielovi Erdődymu, 6. august 1642, Šintava.

77 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 488-489, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 31. júl 1628, Tatzmansdorf.

78 MOL-MNL, P 1314, Missiles, mikrofilm č. 4808, list Mikuláša Esterházyho Adamovi Batthyánymu, 25. jún 1643, Großhöflein.

79 SNA, ÚA Erdődy, kr. č. 120, list Mikuláša Esterházyho Gabrielovi Erdődymu, 3. jún 1643, Großhöflein.

80 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 484, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 29. august 1627, Trnava.

81 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Második es befejező közlemény, 1900, s. 281 list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 26. júl 1635, Tatzmansdorf.

len na mesiac júl pripadalo viacero sviatkov. Na deň 26. júla, teda sv. Anny ho často volali k oslavám tohto sviatku. 24. júla bolo zase sv. Kristíny, ale kvôli menu manželky sa vtedy postil. Raz však práve v tento deň prišla do kúpeľov Eva Poppelová spolu s pánom Csákyom a jeho manželkou. Mikulášov dvorský jezuita páter Hajnal navrhoval, aby preložili oslavy mena na sviatok sv. Jakuba, aby sa nemuseli postiť, pretože sa chcel s celou spoločnosťou zabávať. Mikuláš im ale odpovedal, že z Kristíny nemôže urobiť Jakuba a tak sa musela spoločnosť prispôbiť jeho zvykom.⁸²

Aj za zlého počasia si vedeli aristokrati nájsť nejaký spôsob zábavy. V jednom liste prosil Mikuláš Kristínu, aby mu poslala tabulu s kockou a driebkom a aj dámu, že keď už nemôžu chodiť von, aby aspoň vo vnútri mohli zabávať.⁸³

V prameňoch sa presne neuvádza, kde sa aristokrati v kúpeľoch stravovali, je nám iba známe, že tu často veľmi dobre hodovali a ťažko sa im odtiaľto odchádzalo. Okrem toho v kúpeľoch míňali nemalé peniaze. Prosby o zaslanie peňazí manželkám neboli až takou zriedkavosťou.⁸⁴ Keď Mikuláša nesprevádzala do kúpeľov manželka Kristína, zvykla mu tam posilať aj jedlo. Spomínajú sa hlavne hríby a to buď hríby jedlé alebo jelenice. Konzumovali ich napriek tomu, že „...sa zakazovali hubové jedlá v kúpeľoch ohľadom na kvalitu vody“.⁸⁵

Palatín sa objavoval v kúpeľoch zvyčajne so svojim veľkým sprievodom, niekedy aj s ďalšími aristokratmi, iba málokedy len v sprievode manželky a detí. S manželkou podnikol spoločnú kúru napríklad v Štubnianskych kúpeľoch v roku 1640. Po jej smrti v roku 1641 sa objavoval v kúpeľoch spolu so svojimi deťmi. V máji 1641 ich musel dokonca poslať dopredu a to pre výrazné pohoršenie jeho zdravotného stavu. Palatín zostal prakticky nevládný, podľa jeho slov sa dlho nevedel postaviť na nohy a nevládnú mal aj ľavú ruku. Do kúpeľov dorazil napokon krívajúci 16. mája okolo 10. hodine a sťažoval sa, že nebude môcť absolvovať kúru podľa poriadku.⁸⁶

Okrem rodiny chodieval palatín do kúpeľov v sprievode členov svojho dvora vrátane dvorských jezuitov. Išlo napríklad o vyššie spomenutého pátra Mateja Hajnala, ale aj iných

82 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós levelei, Második es befejező közlemény, 1900, s. 281, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 26. júl 1635, Tatzmansdorf.

83 József László KOVÁCS, Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz, in: Ágnes R. Várkonyi (Szerk.), A Magyar reneszánsz udvari kultúra, Budapest 1987, s. 182

84 L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 487, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, 21. júl 1628, Tatzmansdorf.

85 Pravdepodobne z hygienických dôvodov. L. MERÉNYI, Eszterházy Miklós újabb levelei, Második közlemény, 1901, s. 482, list Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyáryovej, júl 1627 a s. 488, 27. júl 1628, Tatzmansdorf.

86 MOL-MNL, P 123, IV. Levelezés, mikrofilm č. 4695, listy Mikuláša Esterházyho synovi Štefanovi Esterházymu, 12. a 16. máj 1641, list zo 16. mája je vypublikovaný: L. MERÉNYI, Gróf Esterházy Miklós nádor levelei István fiához, s. 316.

dvorských kňazov.⁸⁷ Nesmelo chýbať ani základné služobníctvo okolo Mikuláša, ktoré sa staralo o jeho pohodlie. Išlo napr. o truksasov, kuchára, familiárov a pod. Reprezentácia palatínskeho dvora bola náročná na finančné prostriedky, čo sme mohli vidieť aj vo vyššie uvedenom vyúčtovaní. Okrem vlastného pohodlia musel financovať Mikuláš aj potreby svojho dvora, platiť sluhov, zaobstarať krmivo pre kone atď.⁸⁸

O poslednom plánovanom pobyte palatína v júni 1645 v Großhöfleine vieme podrobne z listov Ladislava Csákyho. Z listu vysvitá, že aj on sám bol v kúpeľoch a prejavil ľútosť nad tým, že sa nezastavil u palatína. Sám v liste písal „...*právom si môžete urobiť mienku o mojej hrubosti, keď vediač o vašej prítomnosti v Großhöfleine, som sa vrátil bez služby...*“.⁸⁹

V lete roku 1645 sa výrazne zhoršil zdravotný stav Mikulášovho brata Daniela. Stalo sa to vo vojenskom tábore pri Devíne, odkiaľ sa po súhlase brata urýchlene ponáhlal do Großhöfleinu.⁹⁰ O tejto návšteve sa dozvedáme jednak z denníka Pavla a na druhej strane z Danielovho listu Mikulášovi. V kúpeľoch sa mu však pohoršilo, náhle ochorel aj spolu s manželkou. Mikulášovi sa v liste postažoval, že sa nemohli ani kúpať a privolať aj lekára.⁹¹ S jeho pomocou ich ťažkosti ustúpili. Začiatkom septembra sa do kúpeľov v Großhöfleine vybral od Devína aj Mikuláš. Podľa Danielových slov tri dni po príchode ochorel, lieky mu však nezabrali a s jeho stavom si nevedeli rady ani privolaní lekári. Po pár dňoch zoslabnutý, ale pri vedomí, dňa 11. septembra okolo polnoci zomrel vo svojej kúrii.⁹² Práve kúpele sa tak napokon stali miestom, kde palatín skončil.

87 O jeho častom sprevádzaní palatína svedčí jeho korešpondencia. Napríklad odtiaľto napísal niekoľko listov Adamovi Batthyánymu: list z 11. júna 1633 je z Großhöfleinu, z 3. a 4. júla 1636 z Tatzmanskorfu. Régi magyar költők tára, s. 473 a 474.

88 MOL-MNL, P 123, III., mikrofilm č. 4693, Anno 1629, bez fólií.

89 L. MERÉNYI, Csáky István, s. 216, list Ladislava Csákyho Mikulášovi Esterházymu, 10. jún 1645, Viedeň.

90 MOL-MNL, P 125, Pál nádor naplója, pag. 33 tiež P. ESTERHÁZY, *Mars Hungaricus*, s. 310.

91 MOL-MNL, P 123, mikrofilm č. 4682, a) fol. 166, list Daniela Esterházyho Mikulášovi Esterházymu, 25. august 1645, Großhöflein.

92 SNA, ÚA Erdődy, kr. č. 120, list Daniela Esterházyho Gabrielovi Erdődyemu, 12. september 1645, Großhöflein a MOL, P 125, Pál nádor naplója, pag. 34-35; tiež P. ESTERHÁZY, *Mars Hungaricus*, s. 310.

Summary

„Care Thoroughly about Your Health”

Prevention and Treatment of Diseases on the Esterházy Court in the 17th Century

Study reflects the treatment and prevention of diseases in the court of Palatine Mikuláš Esterházy. As the historical sources for the organization of health care in the court we use different bills and above all correspondence. Using these sources we can analyze the Palatine's interest of health of family members, or the instructions given by him to resolve the situation. He did personally consulted with the doctors about what drugs should be used for a variety of health problems. Pharmacists personally present at the court ensured the production and preparation of drugs prescribed by doctors and possibly also heal minor illnesses.

Health care was not underestimated among courtiers too. Supervision of health care had the court mister whose responsibilities were in this area controlled by written instruction. Disease cases of the

court occupants reported he to the pharmacist, barber or clergyman present in the court, who cared about their recovery.

Specific chapter in the area of health care were aristocratic visits in thermal spas, which were extremely popular in this period, not only for therapeutic purposes, but also as places of leisure and relaxation. The region of today's Slovakia provided a number of such places; M. Esterházy favored especially Štubnianske (Turčianske) Teplice and Austrian spa Großhöfleine and Tatzmannsdorf. In addition to recovery from health problems (especially diseases of the digestive tract), spa visits were also a place of various events of sociability and entertainment.